

DUBRAVKA IVŠIĆ MAJIĆ i PERINA VUKŠA NAHOD

Ploviti se mora – kako doći do cilja?

Kompas je sprava za određivanje strana svijeta, tj. za orijentaciju u prostoru. Prije izuma kompasa ljudi su se orijentirali motrenjem okoliša, prema prirodnim ili izgrađenim objektima. Glavni su orijentiri pomorcima na otvorenom moru bili Sunce u podne ili zvijezda Sjevernjača noću te vjetrovi koji pušu iz stalnih smjerova ako je nebo bilo zastrto oblacima. Najstariji kompas bio je magnetski kompas, a magnetsku iglu za pokazivanje smjera prvi su upotrijebili Kinezi. Navigaciju s pomoću kompasa u Europu su donijeli Arapi. Smatra se da su se u Europi kompasom prvi služili talijanski pomorci iz grada Amalfi, od 12./13. stoljeća. Kod nas su kompas Dubrovčani zasigurno upotrebljavali već početkom 14. stoljeća.

Riječ *kompas* posuđena je preko njemačkoga *Kompass* (usp. i engleski *compass*) iz talijanskoga *compasso* 'šestar'. Talijanska je riječ izvedena od glagola *compassare* 'točno izmjeriti' (od starijega 'izmjeriti koracima'), a u osnovi joj je latinska riječ *passus* 'korak'. Najstarija su značenja 'šestar, krug nacrtan šestarom', zatim 'točna mjera' te 'sunčani sat', 'sat' i '(morski) kompas'.

U hrvatskim mjesnim govorima riječ *kompas* ima značenja 'kompas' i 'šestar'. U govorima u kojima postoji značenje 'kompas' riječ je preuzeta iz hrvatskoga standardnog jezika ili izravno iz njemačkoga. Takve potvrde nalazimo u kajkavskim govorima i štokavskim govorima u Slavoniji.

U govorima u kojima je zabilježeno značenje 'šestar' riječ je posuđena iz talijanskoga. Uglavnom je riječ o čakavskim govorima. Primjerice, *kompas* je 'šestar' u govoru Dračevica na Bolu, u govoru Blata na Korčuli 'bačvarski i brodograđevni šestar', a u trogirskome govoru 'oruđe u gradnji drvenih brodova, pomično mjerilo, šestar'.

U čakavskim i štokavskim govorima uz obalu u značenju 'kompas' najčešće se upotrebljava riječ *busola* s inačicama. Oblik *busola* češći je u sjevernim i srednjim čakavskim govorima, primjerice u govoru Mošćeničke Drage, Lovrana, Kastva, Drage, Šmrike, Kraljevice, Crikvenice i Novalje. Oblik *busola* proteže se od Medulina, Bakarca, Beloga, Senja, Kukljice, Vrgade i Murtera sve do Bola, Pitava, Zavale, Vrboske i Blata na

Korčuli. U splitskome je govoru zabilježeno najviše inačica: *busola/busula/bušula*. Oblik *bušula* specifičan je za trogirski govor, u kojemu je ovjeren i glagol *bušolat (se)* ‘orijentirati se’.

U novoštokavskim ikavskim govorima nekoliko je inačica: *busola* je zabilježena u govorima Liča, Klisa, Vrgorca i Brela, *busula* u govoru Lovreća, dok u Podgori može biti *busola* i *busula*, kako je uobičajeno i u nekim istočnohercegovačkim govorima, primjerice u govoru Dubrovnika i većini govora Neretvanske doline.

Riječ *busola* posuđena je prema talijanskome *bussola* odnosno mletačkome *bossola*. Izvorno je značenje ‘kutija (od šimšira)’ (talijanski *bosso* ‘šimšir’). Značenje ‘kompas’ razvilo se prema kutiji u kojoj je bila smještena magnetska igla. O toj poveznici svjedoče i dijalektne potvrde. Primjerice, u kastavskome govoru ‘šimšir’ je *busol*, a u žminjskome *busul*. U roverskim i okolnim govorima *busula* pak znači ‘vrsta drva za pučka glazbala’.

Na otoku Ižu *busula* znači ‘kompas’ i ‘zvijezda Sjevernjača’. Veza između naziva zvijezde po kojoj su se pomorci ravnali dok nije bilo magnetske igle i kompasa zabilježena je i u jeziku starijih pisaca, kod kojih je riječ *sjevernica* značila i ‘kompas’ i ‘zvijezda Sjevernjača’.

U nekim se izvorima sprava za orijentaciju naziva i *kalamita*. Ta riječ potječe iz talijanskoga *calamita* ‘magnet’ (starije i ‘magnetska igla’). Smatra se da joj je izvor bizantskogrički *καλαμίτα* [kalamíta], što je izvedenica od *κάλαμος* [kálamos] ‘trska’. Naime, u srednjemu se vijeku magnetska igla držala na trsci postavljenoj u posudu s tekućinom.

U suvremenim hrvatskim govorima riječ *kalamita* ima značenja ‘magnet’ i ‘gromobran’. Tako se npr. u grobničkome govoru i roverskim govorima upotrebljava u značenju ‘magnet’, u govoru Unija, Ošljaka, Pitava i Zavale u značenju ‘gromobran’, dok u govoru Medulina, Kolana, Poveljane, Kukljice, Blata na Korčuli može biti ‘magnet’ i ‘gromobran’.

Neovisno o navigacijskome sustavu kojim se koristimo, na moru je važno, kao i u životu, *ne izgubiti kompas ili busolu*.

Preplatite se na deseto godište *Hrvatskoga jezika!*

Preplatiti se možete putem e-adrese hrjezik@ihjj.hr ili mrežnih stranica knjige.ihjj.hr. Uplate se šalju na račun u Privrednoj banci Zagreb: HR6023400091110616363 s naznakom „za *Hrvatski jezik*”. Svi pretplatnici postaju članovi Kluba pretplatnika časopisa *Hrvatski jezik* te ostvaruju pravo na 40 % popusta na sva institutska izdanja.